

JONAS PALIONIS

Mokslinių tyrimų kryptys: lietuvių rašomosios kalbos istorija, onomastika.

Leszek Bednarczuk

JĘZYKOWY OBRAZ
WIELKIEGO KSIĘSTWA
LITEWSKIEGO. MILLENIUM
LITHUANIAE MIX–MMIX

Kraków: Lexis, 2010, 311 p.

ISBN 978-83-89425-69-0

Lietuvos tūkstantmetis, tiksliau – tūkstantmetis nuo žinomo *Lietuvos* vardo seniausio paminėjimo rašytiniuose šaltiniuose – susilaukė plataus atgarsio ne tik mūsų, bet ir kitų, ypač kaimyninių, tautų mokslo pasaulyje. Pasirodė nemaža straipsnių, susijusių su *Lietuvos* (*Lituae*) vardo paminėjimu Kvedlinburgo analuose, taip pat ir stambesnių studijų, inspiruotų šio tūkstantmetinio jubiliejaus, kur narpliojamos įvairiais aspektais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) ekonominio, politinio, socialinio bei kultūrinio gyvenimo problemos. Kai kuriose iš jų siauriau ar plačiau aptariama ir kalbų įvairovė bei kalbiniai santykiai LDK. Šiuo atžvilgiu ypač išsiskiria 2010 m. Krokuvoje išleista stamboka lenkų baltisto, slavisto bei indoeuropeisto Lešeko Bednarčiuko (Leszek Bednarczuk)¹ knyga *Językowy obraz Wielkiego Księstwa Litewskiego. Millennium Lithuaniae MIX–MMIX*. Tai bene pirmoji tokios rūšies studija, kurioje nagrinėjamas didelis pluoštas sudėtingų ne tik kalbinių, bet ir istorinių problemų, autoriaus tirtų jau nuo 1974-jų metų (knygos „Bibliografijoje“ nurodyti net 32 tokio pobūdžio jo straipsniai)².

¹ Apie jį plačiau žr. *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008, 74.

² Iš kitų autorių darbų, tiesiogiai susijusių su Lietuvos vardo jubiliejumi, minėtini: Białuński G. *Misja prusko-litewska biskupa Brunona z Kwerfurtu*, Olsztyn: Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Ketrzyńskiego, 2010; Meysztowicz W. *Św. Brun na Litwie w 1009 roku. – Lituanoslavica Posnaniensia. Studia historica* 13; *Millenium of Lithuania = Millennium Lithuaniae*, ed. and text author Mindaugas Šapoka. Vilnius: Lithuanian Art Museum, 2009; *Lietuva 1009–2009*, sud. Adomas Butrimas, Rūta Janonienė, Tojana Račiūnaitė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009; Pietkiewicz K. Początki państwa litewskiej. – *Studia historyków w roku tysiąclecia Państwa Litewskiego*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2010; Zinkevičius Z. Netimeras, Zebedenas ir kt. – *Baltistika* 44(1); *Lietuvos vardas. Kilmė ir formų daryba*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010.

Iš knygos įžanginio žodžio („Słowo wstępne“) matyti, kad autoriui rūpėję ne tik kalbiniai santykiai LDK nuo seniausių laikų, bet ir jų raida ligi mūsų dienų („do dzisiejszej sytuacji językowej“), be to, kad jos pagrindą sudarą perredaguoti bei patikslinti anksčiau skelbtieji autoriaus straipsniai. Taigi recenzuojamąją knygą galima laikyti pakoreguota ankstesniųjų jo tyrinėjimų sinteze.

Knygą sudaro 15 didesnių ar mažesnių skyrių su gale pridėta gausia (586 vietų) bibliografija, sutrumpinimų sąrašu, keturiomis (lietuvių, baltarusių, anglų ir lenkų) kalbomis rašytomis knygos santraukomis, dviem žemėlapiais (etnolingvistiškai LDK ir Vilniaus krašto toponimų su formantu *-enięnta*) ir Jono Jurkšo 1985 m. sudaryta Vilniaus miesto XVI–XX a. gatvių pavadinimų lentelė.

Kalbotoyros problematiką įžanginiame žodyje autorius yra suskirstęs „w pewnym uproszczeniu“ į tris temines grupes: 1) LDK kalbų kontaktai (I–IV skyriai); 2) LDK etninė onomastika (V–IX skyriai) ir 3) kalbiniai regionalizmai, sukurti LDK žemėse. Tinkamiausias metodas tokiai problematikai tirti, autoriaus nuomone, esąs arealinis lyginamasis („arealo-porównawcza“), nes jis leidžia interpretuoti kalbos reiškinius nepriklausomai nuo jų teritorinio paplitimo („niezależnie od granic językowych“). Šiuo atžvilgiu tokiai interpretacijai artimiausia esanti *etnodialektologija*, o tariamąsias kalbas ir tarmes esą galima vadinti *etnolektais* (autoriaus terminai).

Tokiais etnolektais pirmajame skyriuje „Stosunki etnolingwistyczne na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego“ (p. 13–26) laikoma: 1) lietuvių kalba, 2) baltarusių kalba, 3) lenkų kalba, 4) Lietuvos totorių kalba, 5) Trakų karaimų kalba, 6) šiaurės rytų jidiš, 7) Narevo pagoniškos tarmės („pogańskie gwary z Narewu“) ir 8) Rusijos sentikių šnektą. Nors dėl kai kurių čia išskirtų etnolektų buvimo, kaip ir dėl kai kurių nesuminėtų egzistavimo, gali kilti abejonių, bet pats jų išskyrimas ir naujų terminų įsivedimas turi pagrindo (tiksliai kalbos reiškinų interpretacijos atribojimas nuo jų teritorinio paplitimo, man rodos, ne visuomet tikslingas).

Kad būtų galima susidaryti aiškesnę vaizdą apie knygos problematiką ir suvokti autoriaus pasakymo dėl tos klasifikacijos apibūdinimo žodžiais „w pewnym uproszczeniu“ prasmę, pravartu pateikti visą knygos penkiolikos skyrių sąrašą. Be minėto pirmojo skyriaus, tolimesnieji yra tokie: II. Drogi christianizacji Litwy (su priedu „Pogoń i wici“) (p. 27–40); III. Pochodzenie etnosu i języka Białoruskiego (p. 41–60); IV. Język polski na ziemiach WKL (p. 61–99); V. Rzeczpospolita obojga narodów (p. 100–108); VI. Nazwy Wilna i jego mieszkanców w dokumentach WKL (p. 109–122); VII. Nazwiska (od)etniczne mieszkanców WKL (p. 123–158); VIII. Innowacje toponimiczne na ziemiach WKL (p. 159–165); IX. Arealty hidronimiczne na ziemiach WKL (p. 166–180); X. Dlaczego za Niemem? (p. 181–185); XI. Słownictwo flisackie na Wilii (p. 186–193); XII. Sytuacja językowa nad Berezyną (p. 194–200); XIII. O języku kronik miejskich Mohylewa i Witebska (p. 201–212); XIV. Polonizmy w zabytkach i gwarach Smoleńskich (su priedu „List do

Filipa Obuchowicza...“ ir su Krokuvoje esančio baltarusiško laiško teksto vilnietiška kopija bei jo kalbos analize) (p. 213–254) ir XV. Językowe dziedzictwo WKL w twórczości Adama Mickiewicza (p. 255–280).

Jau iš skyrių ir jų priedų pavadinimų matyti, kad knygoje esama dalykų, tiesiogiai nesusijusių su jos pavadinimu ir joje nagrinėjama problematika, be to, kad joje daugiausia vietos skiriama polonistikai, kad lingvistinė analizė glaudžiai siejama su LDK egzistavusių tautų istorija. Pastaroji ypatybė, būdinga visiems skyriams, daro Bednarčiuko darbą įdomų ir vertingą ne tik baltų ir slavų etnolingvistikos, bet ir tų tautų istorijos tyrinėtojams.

Apskritai Bednarčiuko knygoje minima ir kvalifikuotai svarstoma tiek daug su LDK kalbine mozaika ir istorija susijusių problemų, jog trumpoje recenzijoje neįmanoma nei jų visų aprėpti, nei plačiau pakomentuoti. Todėl apsiribojama tik kai kuriomis bendro pobūdžio pastabomis ir kai kuriais lietuvių „etnoso“ dalykais, ypač tais, kuriems būdingas originalus autoriaus požiūris.

Viena iš tokių pastabų susijusi su jau minėta laiko dimensija. Nors knygoje laikomasi tradicinio požiūrio, kad LDK apimanti laikotarpį nuo Mindaugo ligi trečiojo Lietuvos ir Lenkijos valstybės („*Żečpospolitos*“) padalijimo 1795 m. (p. 13), bet neretais atvejais peržengiama šio istorinio fenomeno laiko riba ir pasiekiami net dabartiniai laikai. Ypač tai ryšku skyriuose, kuriuose aprašomas lenkų kalbos etnolektas, lenkų kalbos ypatybės etninėse LDK žemėse (IV, VI skyriai). Toks laiko ribos peržengimas gali būti pateisinamas skyriuose, kur aiškinama etnonimų kilmė, bet didesni nukrypimai į XIX–XX a. aiškinant kalbinę situaciją bei kalbinius santykius LDK nesisieja nei su knygos pavadinimu, nei su joje tiriama problematika. Būtų buvę gerai, jeigu knygos pradžioje būtų įdėtas LDK žemėlapis, kuriame būtų aiškiai pažymėtos jos ribos ir tų ribų istorinis kitimas (knygos gale pateiktas žemėlapiukas vaizduoja tik šiaurės ir rytų LDK teritorijos dalį).

Kita bendro pobūdžio pastaba susijusi su pirmajame skyriuje randama LDK etnolektų klasifikacija. Į minėtų aštuonių etnolektų sąrašą įtrauktas, iš vienos pusės, keistai pavadintas etnolektas „Narevo pagoniškosios šnėktos“ („*pogańskie gwary z Narewu*“), o iš antros – jame nėra žemaičių kalbos (resp. tarmės).

Dėl to tariamojo „Narevo etnolekto“, kuriam atsirasti davė pagrindą 1978 m. Viačeslavo Zinovo surastas rytinėje Belovežo girios gyvenvietėje žodynėlis, aiškinantis apie 200 lenkiškų žodžių, Zigmo Zinkevičiaus manymu, verstų į jotvingių kalbą XVI a. antrojoje pusėje ar XVII a. pradžioje, kaip žinoma, yra įvairių nuomonių³. Jeigu to žodyno aiškinamosios dalies kalbinį mišinį, kuriame išvelgiama ir latviškų, ir ugrofiniškų, ir germaniškų elementų, laikytume atskiru etnolektu, tuomet šiuo terminu žymima sąvoka būtų perdėtai susiaurinta ligi vieno (šiuo

³ Plg. Schmid Wolfgang P. Die „Germanismen“ in sog. Polnisch-Jatvingischen Glossar. – *Indogermanische Forschungen* 91, 273–286.

atveju neaiškios kilmės) rašto paminklo ir tokių etnolektų būtų galima rasti labai daug. Be reikalo įrašyti į to tariamojo etnolekto pavadinimą ir žodžiai „pogańskie gwary“, kuriems neturima rimtų argumentų (tam neužtenka autoriaus nuorodos į Konstantino Jablonskio knygoje *Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje* pateiktus duomenis).

Žemaičių tarmės neįtraukimas į etnolektų sąrašą yra gana didelė spraga, dėl kurios derėjo autoriui bent pasiaiškinti. Galima spėti, kad ji nebuvo įtraukta dėl to, kad ligi Žalgirio mūšio pergalės žemaičiai, dažnai puldinėjami tiek kryžiuočių, tiek kalavijuočių, tarpais lyg ir būdavo atitrūkę nuo LDK. Tačiau faktiškai jie visada sudarė integralią LDK dalį, tiesa, neretai tarnavusią jos valdovų tikslams. Žemaičių, kaip ir kitų baltiškos kilmės etnolektų (aukštaičių, dzūkų), išskyrimas ir jų santykiai su slaviškais (baltarusių, lenkų, rusų) ir neslaviškais (totorių, karaimų, jidiš, vengrų) etnolektais ligi šiol, rodos, nėra susilaukę didesnio lingvistų dėmesio, platesnių apibendrinamojo pobūdžio tyrinėjimų, nors pastaraisiais dešimtmečiais darbų, susijusių su šia problematika, vis dažniau ima rodytis⁴.

Jau buvo minėta, kad Bednarčiuko knygoje daugiausia vietos skirta polonistikai, tiksliau sakant – lenkų kalbos vartojimui LDK atskirais jos raidos etapais ir atskirose teritorijose. Kiek mažiau etnolektiniu aspektu aprašytos baltarusių, vad. kanceliarinė rytų slavų ir mažiausiai – lietuvių kalba, nors kai kurios pastarosios problemos, ypač onomastikos, taip pat siauriau ar plačiau panagrinėtos. Tai visiškai suprantama, ypač turint galvoje tą faktą, kad knyga parengta įvairiuose leidiniuose autoriaus skelbtų straipsnių pagrindu, ribojusiu problematikos pasirinkimą bei pobūdį.

Kalbant apie lietuvių etnolekto dalykus, reikia pasakyti, kad knygos autorius jo ypatybėms atskleisti yra panaudojęs daug įvairių istorinių šaltinių, skelbtų ir neskelbtų kitų (tarp jų ir lietuvių) tyrinėtojų darbuose, be to, pateikęs nemažai istorinių bei lingvistinių faktų originalių interpretacijų. Čia iškelsiu aikštėn tik vieną kitą prieštaringai vertinamą lietuvių kalbos ir /ar Lietuvos istorijos faktą, originaliai traktuojamą recenzuojamoje knygoje. Pradėsiu nuo Lietuvos herbo pavadinimo *vytis* kilmės aiškinimo.

Lietuvių kalbininkų ir istorikų šis pavadinimas nevienodai aiškintas. Pranas Skardžius manė, kad tai esąs Simono Daukanto sukurtas naujadaras – vertinys iš lenkų *pogoń* ar *pogonia*⁵. Tačiau tokiai nuomonei nepritarė istorikė Ingė Lukšaitė, kuri įžvel-

⁴ Šiuo atžvilgiu ypač įdomi ir turininga vokiečių istoriko Motiejaus Nyndorfo (Mathias Niendorf) studija *Das Großfürstentum Litauen. Studien zur Nationalbildung in der Frühen Neuzeit (1569–1795)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006, 329 p., kurios skyriuje „Žemaiten ein Fall verhinderten Nationsbildung“ kaip tik ir aprašomi etnolektinio pobūdžio santykiai Žemaitijoje, bet kuria nepasinaudota Lešeko Bednarčiuko knygoje.

⁵ Šitokia nuomonė buvo išreikšta 1937 m. *Gimtosios kalbos* Nr. 11, p. 152 jo atsakyme į anoniminio skaitytojo klausimą „Ar žodis *Vytis* (tautos ženklas) nėra tos pačios kilmės kaip rusų *vitiaz*?“

gė „neabejotiną“ žodžio *vytis* pėdsaką Konstantino Jablonskio užrašytame iš 1629 m. Kęščiuose Karšuvos valsčiaus dokumente vietovardį **Vutec Kalnsb** (= Vyties kalnas)⁶ ir siejo jį su asmenvardžiais **Vygailas, Vytenis, Vytautas** (?)⁷. Nors toks siejimas yra visiškai pamatuotas, bet neatskleidžia nei žodžio *vytis* vartojimo ‘herbo’ reikšme pradžios, nei jo santykio su LDK kanceliarinės kalbos **viif, vic’**, lenkų **wici**. Šioms problemoms kaip tik ir skirtas Bednarčiuoko straipsnis „Pogon i wici“, išspausdintas lenkų žurnale *Język polski* (66, 1986, p. 165–170), o paskui, gerokai pagedaguotas ir sutrumpintas, įdėtas į minėtą antrąjį skyrių kaip priedas (p. 38–40).

Savo straipsnyje knygos autorius yra pateikęs daugiau šaltinių, kuriuose fiksuoti lenkiški *vyties* atitikmenys *pogoń, pogonia* ir jo santykis su *wici*, turėjusiu ‘karaliaus ar seimo siunčiamo tam tikro laiško ar edikto’ reikšmę. Tačiau knygoje tam santykiui daug vietos neskiriama veikiausiai dėl to, kad jo buvimo neremia labai skirtinga tų žodžių semantika. Daug patikimesnis yra Lukšaitės nurodymas, kad egzistavę senosios Lietuvos kariuomenėje „[...] Vyčiai [*pabraukta straipsnio autoriaus*] – specialūs raiteliai, kurių pareiga buvo vytis besitraukiantį priešą“⁸. Jie lenkiškai galėjo būti vadinami *wici*, nors nei Bednarčiuoko straipsnyje, nei knygoje tokios semantikos pavyzdžių nepateikta. Lukšaitės nurodymas remia šios recenzijos autoriaus išvadą, kad „Lietuvos valstybinio ženkle-herbo forma sukurta pačių lietuvių veikiausiai XIV a. (gal ir anksčiau?)“⁹. Bednarčiuoko knygoje pateiktas svarbus šios išvados patikslinamasis faktas, kad herbo vaizdas pasirodęs Algirdo antspaude, išpaustame 1366 m. sutartyje su Kazimieru Didžiuoju. Tos sutarties kopijos vienintelis egzempliorius esąs saugomas Krokuvos Čartoriskų bibliotekoje (p. 40).

Prie originalių, susijusių su lietuvių etnolektu, skirtinas autoriaus požiūris į III skyriuje svarstomą baltarusių etnogenezės problemą. Remdamasis archeologijos, etnografijos, antropologijos ir lingvistikos duomenimis, Bednarčiuokas daro prielaidą, išsakytą jau 1984 m.¹⁰, kad baltarusių etnosas ir kalba susikūrė dėl priklausomybės Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei, kurios politinės sienos bemaž tiksliai apibrėžiančios Baltarusijos etnografinę erdvę¹¹. Ši prielaida, grindžiama baltiškos hidronimijos substratu, rodosi gana patikima.

⁶ Jablonskis Konstantinas. Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje. Kaunas: Lietuvos istorijos draugija, 1941, 332.

⁷ Lukšaitė Ingė. Dėl žodžio „vytis“. – *Mūsų praeitis* 1. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1990, 122.

⁸ Ten pat, p. 121.

⁹ Palionis Jonas. Kieno sukurtas Lietuvos herbas (vytis)? – *Literatūra ir menas*. 2002–11–22.

¹⁰ Bednarczuk Leszek. *Sprawozdania z posiedzień Komisji naukowych*, 1987, 28 (1984), 117.

¹¹ „Wydaje się, że odrębny etnos i język białoruski wytworzył się dzięki przynależności do Wielkiego Księstwa Litewskiego, którego polityczne granice okreslają omal do kładnie zasięg etnograficznej Białorusi“ (p. 47–48).

Daug su lietuvių kalbos etnolektu susijusių dalykų svarstoma ir skyriuose, skirtuose lenkų kalbos vartosenai įvairiais LDK egzistavimo etapais. Pavyzdžiui, VII skyriuje bene pirmąkart baltistikos istorijoje aprašomi tokie slavinti baltiški etnonimai kaip *Litwan*, *Litwasz*, *Litwosz*, *Litwach*, *Litwiniec*, *Litwinek*, *Litwinik*, *Litwak*, *Litewiak*, *Litwiniuk*, *Litewiak*, *Litwic*, *Żemojtel*, *Żmu(j)dzin*, *Łotysz*, *Łotwin*, *Łotyszonok*, *Łatyszonek*, *Jatwieżan*, *Jatwieżin*, *Jadzwidz(ie)*. Šis aprašas baltistams, be abejo, yra įdomus (jis atspindi glaudžius baltų ir slavų tautų istorinius ryšius), tačiau turi vieną jau minėtą neigiamą bruožą – nesiribojimą vien tik LDK: jame pateikta nemaža duomenų iš pokunigaikštinių laikų raštų ir šnekamosios kalbos, dažnai remtasi Kazimiero Rymuto (Kazimierz Rymut) žodynu *Słownik nazwisk współczesnie w Polsce używanych*, oprac. K. Rymut na podstawie materiałów Rządowego Centrum Informacji PESEL, I–X. Kraków, 1992–1994, kurio pobūdį rodo jau pats pavadinimas.

Originalus ir, man rodos, gana patikimas tame skyriuje yra tautovardžio *gùdas* aiškinimas. Priešingai negu Kazimieras Būga, recenzuojamos knygos autorius šį tautovardį sieja su lietuvių kalbos būdvardžiu *gudas*, turinčiu, be kitų, ir reikšmę ‘paprastas’ (LKŽ III 692), kuri galėjusi būti perkelta „žmonėms, kalbantiems prasta (kitokia, blogesne) šneka, kokiais buvo laikomi baltarusiai“ (p. 133). Tokį aiškinimą remia, man rodos, dar tai, kad daiktavardis *gùdas* žemaičių vartojamas menkinamąja reikšme kitų tarmių atstovams (rytų aukštaičiams) vadinti (LKŽ, ten pat).

Skyriuose apie lenkų kalbos vartojimą neetninėse LDK žemėse, kur su autoriui būdingu įžvalgumu apibendrinti ligšioliniai šios problemos tyrinėjimai, taip pat esama įdomių lituanistikai ir apskritai baltistikai pastebėjimų, originalių, istoriniais šaltiniais paremtų faktų interpretacijų. Pavyzdžiui, VIII skyriuje pateikti 53 vietovardžiai iš Mazovijos (*Mazowsza*), Paliesės (*Podlasie*) ir Vilniaus krašto (*Wileńszczyzna*) su formantais *-ęta* / *-enięta*, laikomais buvusios LDK žemių inovacijomis. Tarp jų tam tikra dalis visai pagrįstai siejama su lietuvišku pamatu: *Balenięta* (: *bal-la*), *Dusięta* (: *dusinti*), *Girbinięta* (: *gerbti*), *Gudzięniętz* (: *gudas*), *Klidzinięta* (: *klie-das*), *Miedzienięta* (: *medis*), *Mieszkięnięta* (: *miškas*), *Rumienięta* (: *rumus*), *Rymsze-nięta* (: *Rimša*), *Urlenięta* (: *Urlikiai*, *Urlikis*), *Wojnidzinięta* (: *vainoti*, **Vainvidas*). Tačiau tokių, kurie egzistavę LDK laikotarpiu, knygos autorius suradęs tik 12 (iš XVII a. antrosios pusės), todėl dauguma jų yra vėlesnio vietovardžių lenkinimo rezultatas. Be to, ir surastieji dažniausiai tiesiogiai nesusiję su nurodytais lietuviškais bendriniais žodžiais, o yra (bent dauguma jų) asmenvardinės kilmės.

Apskritai dėl lietuviškų vietovardžių pateikimo Bednarčiuko knygoje *volens nolens* reikia nurodyti labai akivaizdų metodinio pobūdžio trūkumą. Joje daugeliu atvejų lietuviški vietovardžiai pateikti tiktai sulenkinta forma. Niekas neneigs (neneigia to ir knygos autorius), kad ligi XVI a. pradžios lenkų kalbos įtaka LDK buvo dar gana silpna, kad etninėse lietuvių žemėse lietuviškai kalbėjo ne tik vals-tiečiai, baudžiauninkai, bet ir dauguma bajorų, kunigaikščių, valstybės vadovų,

kitaip sakant, valstybės elitas. Lietuviški tose žemėse buvo ir kaimų, miestų bei miestelių pavadinimai, kurių didžiuma išliko ir vėlesniais (XVII–XVIII) amžiais (nemaža dalis ir ligi mūsų laikų). Todėl nagrinėjant lietuviškos kilmės toponimiką (ir antroponimiką) moksliniu atžvilgiu nekorektiška operuoti vien tik sulenkintomis vietovardžių ar asmenvardžių formomis. Nekorektiška, be kita ko, todėl, kad nelietuvis mokslininkas iš sulenkintų formų gali klaidingai atstatyti autentiškus tikrinius vardus, ypač tuos, kurių sulenkintos formos labai nutolusios nuo lietuviškųjų (pvz. *Soleczniki / Šalčinykai, Wierzbołow / Virbalis*).

Tendencija nenurodyti lietuviškų lyčių ypač būdinga VI knygos skyriui, kuriam, remiantis Gedimino laiškais ir kitais istoriniais dokumentais, taip pat Aleksandro Vanago 2004 m. studija *Lietuvos miestų vardai*, rašoma apie Vilniaus miestą ir jo apylinkes. Čia po istorinės Vilniaus miesto pavadinimo apžvalgos, pateiktos pirmajame skyriaus poskyryje, tolesniuose poskyriuose autentiškų lietuviškų formų labai maža. Kituose bemaž ištiesai rašoma apie sulenkintus Vilniaus vandens telkinių, kalnų, priemiesčių, senosios sienos vartų, gatvių bei skersgatvių, pilių ir bokštų, kai kurių objektų (tiltų, malūnų, turgų) ir šiek tiek apie miesto ir regiono gyventojų vardus.

Šitoks vienpusiškas miesto toponimikos pateikimas remiantis vien tik tam tikrais rašytiniais šaltiniais ir knygos gale pridėta dar sovietmečiu (1985 m.) Jono Jurkšto sudaryta nelabai vykusia ir knygos autoriaus kiek modifikuota Vilniaus senamiesčio gatvėvardžių lyginamąja lentele (p. 308–311)¹² skaitytojui gali sudaryti klaidingą įspūdį apie nelietuvišką LDK sostinės vardo kilmę. O kad senuoju LDK periodu (XIII–XVI a.) daugelis Vilniaus gatvių turėjo lietuviškus pavadinimus, kurie miesto planuose, žemėlapiuose ar šiaip oficialiuose raštuose buvo užrašomi vokiečių, lenkų, kanceliarine slavų kalba, vargu ar gali kam kelti abejonių. Pavyzdžiui, minėtame Brauno žemėlapyje fiksuoti gatvių pavadinimai *die Deutsche gasse, S. Johangasse, die Schloßgasse* yra ne kas kita kaip lietuviškų *Vokiečių, Šv. Jono, Pilies* gatvių vertiniai. Verstinių arba kaip kitaip adaptuotų prie lenkų kalbos sistemos gatvėvardžių, kaip matyti iš knygoje pateikto sąrašo, nemažai būta jau XVI a. lenkiškuose raštuose, pvz.: *Antokolska (/ Antakalnio), Końska (/ Arklių), Rudnicka (/ Rūdnų), Tatarska (/ Totorių), Trocka (/ Trakų), Vileńska (/ Vilniaus), Zarzeczna (/ Užupio)* ir kt. Tačiau tai nereiškia, kad miesto gyventojai lietuviai,

¹² Nelabai vykusia čia ši lentelė vadinama todėl, kad jos pirmoje grafoje surašyti ne seniausieji (apie 1550 m. Brauno atlase fiksuoti) Vilniaus gatvių pavadinimai, o sovietmečiu vartoti, tarp kurių nemažai pakeistų (pvz.: vietoje *Domininkonų – Garnelio*, v. *Pilies – Gorkio*, v. *Vokiečių – Muziejais* ir t. t.), be to, tolesnėse grafose nenurodyti pavadinimų šaltiniai. Tos lentelės, pridėtos prie Jono Jurkšto knygelės *Vilniaus vietovardžiai* (išspausdintos leidinyje *Kalba ir žmonės*), Bednarčiuko buvo pakeisti kai kurių grafų pavadinimai: plg. Jurkšto pirmos grafos pavadinimą „Dabartinis gatvės pavadinimas“ ir Bednarčiuko „do 11 III 1990“ Pakeisti 3, 12, 13, 14 grafų pavadinimai, be to, išleista 6-oji (1837 m.) grafa.

kurie tuomet sudarė dar nemažą dalį, jau lenkiškai tardavo negausingų lenkiškų raštų pavadinimus.

Žinoma, atkurti visų LDK egzistavimo metu buvusių Vilniaus gatvių pavadinimų, kaip ir kitų urbanizmų, dabar neįmanoma dėl rašytinių šaltinių stokos. Tačiau retrospektyviai sprendžiant iš kitomis kalbomis (daugiausia kanceliarine slavų ir lenkų) raštų anuometinių ir vėlesniųjų raštų galima atkurti gana daug autentiškų Vilniaus urbanizmų. Tai gana patikimai yra padaręs minėtame darbe istorikas Jurkštas, kuriuo, man rodos, recenzuojamos knygos autoriaus mažokai pasiremta (nors jo knygelė ir figūruoja bibliografijos sąrašė ir, kaip minėta, panaudota jo sudaryta Vilniaus gatvių pavadinimų lentelė).

Daug įdomių minčių esama ir IX skyriuje apie baltiškųjų hidronimų arealus LDK. Čia, remiantis daugiausia Vanago tyrinėjimais, darybos ir kilmės atžvilgiais aprašoma hidronimų su formantais *-nt-*, *-k-*, *-ykšč-* (*-ykšt-*), *-(n)yčia*, *-ing-*, *-us*, *-da* geografija, jų santykis su slaviškais atitikmenimis, pateikiamos kai kurių iš jų etimologinės charakteristikos. Tarp kitko čia pagrįstai tvirtinama, kad Baltarusijos teritorijoje toponimai ir hidronimai su *-eika* gali rodyti palyginti dar neseną baltų etnoso buvimą (p. 170). Tačiau prielaida, paremta Tadeušo Lehr-Splavinskio (Tadeusz Lehr-Splawiński) nuomone, kad didžiausios LDK upės pavadinimas *Nemunas* galįs būti ugrofiniškos kilmės, susijęs su suomių žodžiu *niemi* 'iškyšulys, *przylądek*', nei darybiškai, nei semantiškai nėra motyvuota (p. 176). Taip pat sunku patikėti, kad tarp Vilniaus ir Naručio esančių ežero ir miestelio pavadinimas *Svyriai* (bltr. *Svir*, le. *Świr*) galėtų būti ugrofiniškos kilmės (t. p.) ir nebūtų susijęs su lietuvišku veiksmažodžiu *svirti*.

Tokių ir panašių abejonių ar diskutuotinių dalykų išvalgus lituanistas galėtų rasti naujoje Bednarčiuko knygoje ir daugiau. Bet tai ir daro šio lenkų lingvisto darbą įdomų ir patrauklų, rodo autoriaus novatoriškumą ir lingvistinį brandumą.

Kadangi recenzijoje apsiribota daugiausia su lituanistika susijusiomis pastabomis ir nesileista knygoje nemažai minėtų slavistikos, ypač polonistikos, problemų nagrinėti bei komentuoti, recenzijos autorius nepretenduoja į visapusišką tos turiningos knygos vertinimą. Tačiau iš to, kas buvo pasakyta, galima teigti, kad tai reikšmingas apibendrinamojo pobūdžio darbas, teikiantis daug naujų duomenų ir naujų interpretacijų tolesniems tokios rūšies LDK kalbinės mozaikos tyrinėjimams. Nėra abejonės, kad jis susilauks didelio ne tik lituanistų, baltistų, bet ir slavistų, ypač polonistų, dėmesio.

Įteikta 2012 m. vasario 15 d.

JONAS PALIONIS

Juozo Tumo-Vaižganto g. 9-27, Vilnius, Lietuva